

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

YLIMAUNU VILMA VERONIKA
KUOLEMAN ESITTÄMINEN LASTENKIRJALLISUUDESSA

Kasvatustieteen kandidaatintyö
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Luokanopettajan koulutus
2016

Kasvatustieteiden tiedekunta
Faculty of Education

Tiivistelmä opinnäytetyöstä
Thesis abstract

Luokanopettajankoulutus		Tekijä/Author Ylimaunu Vilma Veronika	
Työn nimi/Title of thesis Kuoleman esittäminen lastenkirjallisuudessa			
Pääaine/Major subject Kasvatustiede	Työn laji/Type of thesis Kandidaatintutkielma	Aika/Year 2016	Sivumäärä/No. of pages 25
Tiivistelmä/Abstract <p>Tässä tutkielmassa tarkasteltiin kuoleman käsittelyä lastenkirjallisuudessa. Tutkielma toteutettiin kirjallisuuskatsauksena, jonka tutkimustehtävänä oli selvittää aikaisempien tutkimusten perusteella, miten kuolemasta puhutaan lastenkirjoissa ja mitkä ovat lastenkirjallisuuden mahdollisuudet kipeiden aiheiden käsittelyssä.</p> <p>Tutkielman teoriaosa koostuu kuoleman ja lastenkirjallisuuden käsitteiden tarkastelusta niin kulttuurin, historian kuin kasvatuksenkin näkökulmista. Kuolemaan suhtautuminen yhteiskunnassa on ajassaan muuttuvaa. Länsimaissa kuolemaan suhtautuminen on edelleen sidoksissa kristilliseen perinteeseen mutta myös muovautunut rationalismin aatteen vaikutuksessa. Myös lastenkirjallisuus heijastaa aina sen hetkisen yhteiskunnan tarpeita ja arvoja. Lastenkirjallisuudella on näin ollen kulttuuria muokkaava, kasvatuksellinen tehtävä.</p> <p>Kuolemaan suhtautuminen yhteiskunnassa heijastuu lastenkirjallisuuteen ja tapoihin kirjoittaa kuolemasta. 2000-luvun lastenkirjallisuudessa lukijalle jätetään tilaa muodostaa oma käsityksensä kuolemasta, mutta edelleen myös kristinuskon vaikutuksia on havaittavissa kuoleman selittämisessä sekä kuolemaan liittyvissä kielikuvissa. Suomalaisessa lastenkirjallisuudessa on nähtävissä myös nykyaikaisen käsityksen mukaisia piirteitä lapsen surutyöstä sekä ymmärryksestä kuolemaan.</p> <p>Sadun mahdollisuudet kuoleman ja surun käsittelyssä ovat terapeuttisia sekä ennaltaehkäiseviä lapsen mielikuvituksen, kielellisten valmiuksien, tunne-elämän ja identiteetin kehittäjänä. Realistisen kuvakirjan tehtävänä on kertoa rehellisesti lapsen maailmaan mukautuen kuolemasta, surusta ja siitä toipumisesta. Onnellinen loppu on tarinassa tärkeä, jotta satu voi lohduttaa surevaa lasta.</p>			
Asiasanat/Keywords kuolema, kuolemankäsitys, kuvakirja, lastenkirjallisuus, satu, suru			

Sisältö

1	Johdanto	1
2	Tutkimustehtävä	3
2.1	Tutkimusmenetelmä.....	4
3	Kuolema osana ihmisyyttä	5
3.1	Länsimaisen yhteiskunnan eristetty kuolema.....	5
3.2	Lapsen kuoleman käsitys ja suru	6
3.3	Kuolemaan liittyvä kasvatusta	8
4	Lastenkirjallisuus kulttuurin tuotteena ja tuottajana	10
4.1	Lastenkirjallisuuden määrittelyä	10
4.1.1	<i>Satu</i>	11
4.1.2	<i>Kuvakirja</i>	11
4.2	Lastenkirjallisuus kulttuurihistoriallisena peilinä	12
5	Kuolema lastenkirjallisuudessa	15
5.1	Kuoleman esiintyminen ja selittäminen	15
5.2	Surureaktiot ja surutyö.....	17
5.3	Sadun mahdollisuudet kipeiden aiheiden käsittelyssä	18
6	Pohdintaa	20
	Lähteet	23

1 Johdanto

Jokainen ihminen miettii varmasti jossain vaiheessa elämäänsä perimmäisiä kysymyksiä elämästä ja sen tarkoituksesta. Elämän tarkoitusta pohdittaessa tullaan luonnollisesti myös kysymyksiin elämän päättymisestä sekä kuolemasta. Kuolemaan suhtautuminen voi vaihdella paljon erilaisista lähtökohdista tulevien ihmisten välillä. Ikä, kulttuuri, uskonnot, elämäntilanne sekä monet muut asiat vaikuttavat näkemykseemme kuolemasta. Muistan hetken lapsuudestani, kun hämärässä makuuhuoneessa, yölampun valossa vanhempi sisareni nyhkytti äidillemme, ettei hän tahtoisi kuolla. Ei siskollani mitään hätää ollut, pelotti vain. Lohdutin häntä silloin tokaisemalla hyväntuulisesti: ”Älä itke, eihän taivaassa tarvitse edes siivota!”

Lapsen ymmärrys kuolemasta kulkee pääpiirteissään käsi kädessä hänen kasvunsa ja kehityksensä kanssa (Dyregrov, 1996, 13). Yleensä kouluiän lähestyessä lapsen kehityksessä sekä ajattelussa alkaa tapahtua suuria muutoksia psykologisempaan sekä abstraktimpaan suuntaan. Toisaalta samanikäisten lasten käsityksissä voi olla suuriakin eroja riippuen esimerkiksi lasten kokemuksista kuoleman kohtaamisesta. Lapsen elämäntutkimus taas kehittyy aluksi pitkälti vanhempien ja perheen käsitysten mukaiseksi. Esimerkiksi kristinuskon opettama käsitys kuolemasta tulee siihen uskovien perheiden lapsille usein jo varhaisessa vaiheessa tutuksi.

Eräs toinen muisto kuolemaan liittyvään pohdintaan lapsuudestani tapahtui iltasadun aikaan samaisessa huoneessa. Senkertainen satu ei ollut kuin aiemmin kuulemani tarinat. Kirja oli vasta alussa, mutta kyneleet tulvivat pienen tytön silmiin. Astrid Lindgrenin (1974) *Veljeni, Leijonamielen* kuunteleminen on edelleen yksi syvästi vaikuttavimmista hetkistäni kirjallisuuden parissa. En tuolloin täysin ymmärtänyt veljesten kuolevan, sillä tarinassa poikien elämä jatkuu Nangijalassa ja lopulta vielä Nangilimassa. Myönteisin kuitenkin vahvasti muun muassa surun ja haikeuden tunteita, jotka kirjasta välittyvät. Bettelheimin (1998, 10) näkemyksen mukaan sadut rikastuttavatkin lapsen mielikuvitusta, tunne-elämää sekä ymmärrystä kehittäen hänen persoonallisuuttaan ja identiteettiään, mikä taas antaa lapselle voimavaroja tulevien vastoinkäymisten kohtaamiseen elämässä.

Kuolema on ajankohtainen aihe alati muuttuvassa yhteiskunnassamme. Nykyään lapset kuulevat ja näkevät välillä tahtomattaankin uutisia maailmassa tapahtuvista raakuuksista, sodista ja köyhyydestä. Usein ajatellaan, että ateistiset, järkeen perustuvat selitykset kuo-

lemasta eivät tarjoa ihmiselle samanlaista lohtua kuin usko kuolemanjälkeiseen elämään ja elämän jatkumiseen. Uskonnot ovat kuitenkin kautta aikojen pyrkineet antamaan selityksiä ja vastauksia perimmäisiin kysymyksiin elämästä ja kuolemasta (Heikkilä & Jokivuori, 1994, 17). Lapsi voi kaivata vastauksia kuolemaan liittyviin kysymyksiinsä, mutta aikuisen selitykset eivät aina tunnu riittäviltä edes aikuisesta itsestään. Ihmisen on vaikea ymmärtää kuolemaa ja siksi ajatus siitä halutaan usein torjua ja ikään kuin siirtää sivummalle. Viimeistään kuolemantapauksen sattuessa lähipiirissä ihmiset joutuvat miettimään kuolemaan liittyviä asioita.

Lastenkirjallisuus muuttuu ajan mukana, niin myös käsitykset kuolemasta. Aikakaudesta riippuen lastenkirjojen kerronta on vaihdellut ohjeistavasta tyylistä romanttiseen ja realistiseen tapaan. Toisaalta useat sadut ovat taas säilyneet sellaisenaan jo satoja vuosia pysyen lasten suosikkeina. Lastenkirjallisuudella on kuitenkin aina ollut kasvattava tarkoitus, joka voi kerronnasta riippuen olla varsin ilmeinen tai rivien välistä tulkittavissa.

Aiemmin kertomani muistot havainnollistavat lapsen konkreettista ajatusmaailmaa ja sen vaikutusta kuoleman käsitteen ymmärtämiseen. Lapsi kuitenkin tuntee surua ja kaipausta aivan kuin aikuinenkin. Tiedonpuutteen vuoksi lapselle voi helposti kehittyä kuolemaan liittyviä pelkoja sekä väärinymmärryksiä, minkä vuoksi aikuista tarvitaan antamaan selityksiä ja lohdutusta. Tämän tutkielman tarkoituksena on kartoittaa aiempiin tutkimuksiin pohjaten, millaisia vastauksia lastenkirjallisuus tarjoaa kysymyksiin kuolemasta, ja mikä merkitys lastenkirjallisuudella voi olla lapselle kipeiden aiheiden käsittelyssä.

2 Tutkimustehtävä

Tämän tutkielman tavoitteena on selvittää aiempaa tutkimusta sekä teorioita käyttäen, millä tavalla kuolemaa käsitellään lastenkirjoissa. Tutkielmassa kartoitetaan niin sadun kuin realistisen kuvakirjan mahdollisuuksia kipeiden aiheiden käsittelyssä. Kuoleman ja lastenkirjallisuuden käsitteet liitetään tutkimuksessa toisiinsa sekä yhteiskunnan että kasvatuksen näkökulmasta. Kuoleman käsittely lastenkirjallisuudessa nähdään yhteiskunnallisena sekä kulttuurihistoriallisena ilmiönä. Näin ollen kaksi tutkimukselle olennaista käsitettä, kuolema sekä lastenkirjallisuus, toimivat tutkimuksen punaisena lankana yhteisessä kontekstissa, kulttuurin tuotteina ja tuottajina.

Tutkielman teoriaosassa tarkastellaan siis kuoleman ja lastenkirjallisuuden käsitteitä. Kuoleman osalta tutkimuksen teoreettinen viitekehys painottuu kuolemaan suhtautumiseen länsimaisessa yhteiskunnassa, lapsen käsityksiin kuolemasta sekä lapsen mahdollisista reaktioista kuolemantapauksen sattuessa. Lastenkirjallisuuden kirjo on valtava, ja siksi tutkielma rajautuu lähinnä satujen ja kuvakirjojen käsittelyyn. Näin kartoitetaan myös edellä mainittujen lastenkirjallisuuden lajien etuja sekä eroavaisuuksia kuoleman käsittelyssä. Kulttuurin ja lastenkirjallisuuden vaikutuksia toisiinsa havainnoidaan suomalaisen lastenkirjallisuuden kehityslinjoja tarkastelemalla sekä pohtimalla 2000-luvun lastenkirjallisuuden tilaa yhä monikulttuurisemmassa Suomessa. Lastenkirjallisuus nähdään tutkimuksessa osana kulttuuria aivan kuten kuolemaankin liittyvät perinteet, rituaalit, käytännöt sekä asenteet. Lastenkirjallisuuden tehtävänä onkin nimenomaan kasvattaa ja sosiaalistaa lasta yhteiskuntaan sekä opettaa arvoja ja elämänkatsomusta muun muassa sisältöjen ja kielellisten valintojen välityksellä (Rastas, 2013, 7).

Muuttuvat käsitykset ja suhtautuminen kuolemaan ovat aina sidoksissa aikaan ja kulttuuriin yhteiskunnassa (Hakkarainen, 1999, 39). Myös lastenkirjallisuus peilaa väistämättä aikaansa ja sen hetkisen yhteiskunnan tarpeita, toiveita ja arvostuksia (Heikkilä-Halttunen, 2010, 41). Tutkimus kuoleman esiintymisestä lastenkirjallisuudessa antaa näin ollen viitteitä siitä, millaisia tietoisia ja piiloisia viestejä kuolemasta välitetään lapsille ja heidän kasvattajilleen. Lastenkirjallisuus kertoo myös aina jotain ajassaan vallitsevasta lapsikäsitteestä (Karasma & Suvilehto, 2014, 299).

Tutkimuksen pääongelma:

Millä tavalla kuolemaa käsitellään lastenkirjoissa?

Tutkimuksen alaongelma:

Millainen merkitys sadulla voi olla kipeiden aiheiden käsittelyssä?

2.1 Tutkimusmenetelmä

Toteutan kvalitatiivisen tutkielmani kuvailevana kirjallisuuskatsauksena aiheelle relevanttia kirjallisuutta käyttäen. Kirjallisuuskatsaus tutkimusmenetelmänä antaa mahdollisuuden kartoittaa, arvioida ja koota yhteen olemassa olevia tutkimustuloksia sekä luoda uusia teorioita. Kirjallisuuskatsaus onkin tutkimusmenetelmä, jossa tehdään tutkimusta aiemmista tutkimustuloksista. (Salminen, 2011, 3–4.) Pohjaan tutkimukseni pääosin suomalaiseen lastenkirjallisuuden tutkimukseen, jonka lisäksi hyödynnän myös muutamia ulkomaalaisia tutkimuksia. Päivi Heikkilä-Halttusen (2010) tekemä laajamittainen tutkimus lasten ongelmalähtöisistä kuvakirjoista on ollut suurena apuna tätä tutkimusta tehdessäni.

Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen tavoitteena on kuvata tutkittavaa ilmiötä mahdollisimman laajasti, ja se antaa myös mahdollisuuden ilmiön ominaisuuksien luokitteluun. Narratiivisella menetelmällä voidaan kuvata ilmiön historiallisia kehityslinjoja sekä yhdistää tietoa eri lähteistä. (Salminen, 2011, 7.) Tämän kirjallisuuskatsauksen taustalla ovat käsitteet kuolemasta ja lastenkirjallisuudesta erillisinä ilmiöinä, mutta lähtökohtana on kuitenkin tavoite käsitteiden tarkastelusta yhteisessä kontekstissa, johon päästään aiheeseen liittyviä teorioita sekä aiempaa tutkimusta kooten.

3 Kuolema osana ihmisyyttä

Tässä luvussa tarkastelen kuolemaan suhtautumista länsimaisen kulttuurin näkökulmasta ja keskityn lapsen ymmärrykseen kuoleman käsitteestä. Kuoleman käsitteen lisäksi kartoitan myös lapsen tavallisimpia tapoja kokea ja käsitellä surua sekä menetyksiä. Lopuksi esittelen myös sitä, miten kuolemaan liittyvä kasvatus tulee näkyämään 2016 vuoden opetus-suunnitelmassa.

Vaikka kuolemaan suhtautuminen voi vaihdella paljon erilaisista lähtökohdista tulevien ihmisten välillä, sen tutkiminen on aina kiinnostanut ihmistä (Lindh, 2010, 6). Heikkilä ja Jokivuori (1994, 8) puhuvat ratkeamattomasta kuoleman salaisuudesta, koska emme tule koskaan tietämään, millaista on kuolla ja olla kuollut. Tietoisuus omasta kuolemastamme kulkee kuitenkin mukanamme läpi ihmiselämän (Heikkilä & Jokivuori, 1994, 11). Kuolemaa voidaan tarkastella fysiologisesti mutta myös psyykkisesti sekä sosiaalisesti. Biologisesti kuolema merkitsee elintoimintojen loppumista, kun sydän lakkaa lyömästä ja aivo-toiminta pysähtyy. Toisaalta kuolema on kuitenkin sekä omasta elinympäristöstään että minuudestaan luopumista. Siten myös läheisen ihmisen kuolema on sosiaalisesti merkittävä tapahtuma. (Heikkilä & Jokivuori, 1994, 8–9.)

Ihmisen on lähes mahdotonta ajatella itseään kuolleena, ja yleensä se tapahtuukin kuvittelemalla asia niin kuin se tapahtuisi jollekin toiselle. Kuolemaa pohtiessaan monet kokevat hämmennystä ja jopa kuolemanpelkoa ja yrittävät siksi torjua ajatuksen kuolemista. Etenkin pienet lapset kieltävät kuoleman ikään kuin suojautumismekanismina pelkoa vastaan. Ihmisen pahimpia pelkoja on syrjityksi ja torjutuksi tuleminen, ja siksi elämän hylkääminen ja persoonan olemassaolon loppuminen ovat vaikeita ja ristiriitaisia ajatuksia, joihin ihminen joutuu elämänsä aikana tottumaan. (Heikkilä & Jokivuori, 1994, 9–11.)

3.1 Länsimaisen yhteiskunnan eristetty kuolema

Länsimaisessa modernissa yhteiskunnassa elämän tarkoituksesta ja kuolemasta ei juurikaan puhuta, vaan kuolema on ikään kuin eristetty häiritsemästä elämästä. Tämä kieltämisen kulttuuri liittyy vahvasti yhteiskunnassamme vallitsevaan onnellisuuden ihannoimiseen. Nykyihminen tavoittelee elämässään nuoruutta, terveyttä ja kauneutta, eikä kuolema sovi tähän kaavaan. (Heikkilä & Jokivuori, 1994, 22–23.) Kuolema nouseekin vahvasti esille eräänlaisena uhkana esimerkiksi terveyteen liittyvässä keskustelussa (Hakkarainen, 1999,

46). Vaikka pinnallisen kulutusyhteiskunnan julkisuuskulttuuri ja mainonta julistavatkin ikuisen nuoruuden aatetta, tilaa keskustelulle ja toisistaan poikkeaville näkemyksille on länsimaissa entistä enemmän. Samalla alueella elävien ihmisten keskuudessa voi esiintyä paljon maailmankatsomuksellisia vaihtoehtoja ja eriäviä käsityksiä kuolemasta. (Heikkilä & Jokivuori, 1994, 24–25.)

Lindhin (2010, 7) mukaan on paradoksaalista, että vaikka olemme vieraantuneet kuolemasta, se on jatkuvasti esillä elokuvissa, televisiosarjoissa, mediassa sekä uutisvirrassamme. Kuolema viehättää ihmistä pelosta huolimatta. Myös Hakkarainen (1999, 59) näkee kuoleman käsittelyssä yhteiskunnassamme kaksi täysin vastakkaista suuntausta. Ajatus kuolemasta halutaan torjua, mutta toisaalta kuolemaa kuitenkin tuodaan rankasti esille eri tiedotusvälineiden kautta.

Tarkasteltiinpa kuolemaa, mistä näkökulmasta tahansa, voidaan kuitenkin todeta, että kuoleman lääketieteelliset, teologiset sekä oikeudelliset määritelmät ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Länsimaisen ihmisen kuolemakäsitykseen ovat vaikuttaneet pitkälti kristinusko sekä rationalismin aate. Luonnontieteellinen ajattelu alkoi kyseenalaistaa kirkon oppeja renessanssin myötä kuitenkin kristillistä perinnettä tuhoamatta. Kristilliset näkemykset yhdessä järkeen perustuvan selityseriaatteen myötä ovat muokanneet länsimaisen ihmisen maailmankatsomusta. Nämä kaksi hyvin erilaista suuntausta, usko ja järki, kamppailevat edelleen nykyihmisen ajatuksissa elämää ja kuolemaa koskevissa kysymyksissä. (Heikkilä & Jokivuori, 1994, 14.) Pentikäisen (1990, 192) mukaan länsimaissa noudatetaan edelleen kristinuskosta lähtöisin olevia normeja, vaikka kristillinen maailmankuva onkin maallistunut järjen ja uskonnon välisissä kompromisseissa. Hänen mukaansa länsimaissa on tyypillistä, että niin uskon asioissa kuin muissakin elämän osa-alueissa joustetaan teollistuneen yhteiskunnan tarpeiden mukaan.

3.2 Lapsen kuolemankäsitys ja suru

Lapsen käsitys kuolemasta on suuresti yhteydessä hänen ajattelunsa kehitykseen. Toisilla kehitys on nopeampaa kuin toisilla, mutta kehityksen kaari on samankaltainen. Vaikka lapsi ei täysin ymmärtäisikään kuolemaa, läheisen ihmisen poismeno voi kuitenkin vaikuttaa häneen voimakkaasti (Dyregrov, 1996, 13–14). Poijulan (2007, 94) mukaan kesken-eräisen kehityksen sekä vähäisen elämäkokemuksen vuoksi kuoleman ymmärtäminen ja surusta selviäminen ei käy lapselta niin kuin aikuiselta.

Vauva oppii jo varhain syntymänsä jälkeen tunnistamaan läheisensä ja tottuu heidän läsnäoloonsa. Näin pieni lapsi ajattelee kuitenkin olemassa olevaksi vain sen, minkä voi nähdä. Muistin kehittyessä lapsi alkaa vähitellen ymmärtää, että ihmiset ja asiat voivat olla olemassa, vaikkei hän niitä koko ajan näkisikään. Alle kaksivuotiaat tuntevat kaipausta ja ikävää läheisen poissaolon tai kuoleman johdosta, mutta lyhyen aikaperspektiivinsä vuoksi lapsen mielikuvat kuolleesta unohtuvat melko nopeasti. (Poijula, 2007, 95–96.)

Alle viisivuotiaana lapsi ei ymmärrä kuoleman lopullisuutta, eikä välttämättä reagoi voimakkaasti kuullessaan kuolemantapauksesta. Pikkulasten ajattelu on myös hyvin konkreettista, joten kaunistelevat selitykset tai kielikuvat kuolemasta voivat hämmentää lasta. (Dyregrov, 1996, 13–14.) Jos lapsi esimerkiksi yhdistää kuoleman nukahtamiseen, voi nukku-
maanmeno alkaa pelottaa häntä (Ylönen, 2003, 129). Alle viisivuotiaat eivät myöskään vielä ymmärrä, että kuollessaan ihmisen elintoiminnot loppuvat, vaan voivat ajatella kuolleen siirtyneen jatkamaan elämäänsä esimerkiksi taivaaseen. (Dyregrov, 1996, 13.) Ikäkaudelle on myös tyypillistä ajatella kuolemasta varsin minäkeskeisesti. 2-5-vuotiaaan käsitykset kuolemasta ovat myös maagisia ja kausaalisia, ja siten lapsi voi helposti kokea olevansa vastuussa tai syyllinen läheisen kuolemaan. (Poijula, 2007, 95.)

Kasvaessaan ja kouluiän lähestyessä lapsi alkaa ymmärtää kuoleman lopullisuuden (Ylönen, 2003, 130). Seitsemänvuotiaana lapset myös ymmärtävät jo paremmin kuoleman väistämättä koskettavan kaikkia. Heidän on silti usein mahdotonta kuvitella omaa kuolemaansa ja he tarvitsevat paljon konkreettisia rituaaleja surun käsittelyyn. Yli kymmenvuotiaat lapset pystyvät yleensä jo abstraktimpaan ajatteluun ja tarkastelevat kuoleman seurauksia laajemmin. Tämänikäiset lapset oppivat myös tuntemaan ja osoittamaan empatiaa eivätkä pidä itseään enää tapahtumien keskipisteenä. (Dyregrov, 1996, 15.) Yleensä 11–12-vuotiaana lapset kykenevät ymmärtämään kuoleman kuten aikuinen (Poijula, 2007, 95).

Lapsen suhtautumista kuolemaan on mahdotonta kuvata kovinkaan yksiselitteisesti, sillä lasten tavoissa käsitellä kuolemaa on eroja. Suhtautumiseen vaikuttavat pitkälti kuolemantapauksen ennustettavuus ja äkillisyys sekä lapsen tiedot ja henkinen valmistautuminen. Se, mitä lapselle on kuolemasta etukäteen kerrottu, vaikuttaa luonnollisesti myös lapsen surutyöhön. Kuolemasta kuullessaan lapsi saattaa mennä sokkiin, osoittaa pelkoa, epäuskoa, apatiaa, lamaannusta tai epäilyä sekä vastustusta. Edellä mainittujen lisäksi on myös mahdollista, että lapsi jatkaa toimiaan ikään kuin mitään ei olisi tapahtunut. (Dyregrov, 1996, 17.)

Välittömien surureaktioiden lisäksi voidaan nimetä myös tavallisia sekä harvinaisempia surun ilmenemismuotoja lapsilla. Yleisin reaktio suruun on ahdistus ja pelko toisen läheisen menettämistä sekä mahdollisesti myös omasta kuolemasta. Kaipausta ja masennusta voivat ilmetä itkeskelynä, vetäytymisenä tai surun piilottamisyrityksinä. Nukahtamisvaikeudet liittyvät yleensä pelkoon tai voimakkaisiin muistoihin, jotka ilmaantuvat lapsen mieleen nukkumaanmenohetkellä. Yleisiä reagointitapoja suruun ovat myös raivo ja itsesyytökset. Lapsi voi olla vihainen esimerkiksi vainajalle, kuoleman aiheuttajalle tai muille ihmisille, koska he eivät estäneet tapahtunutta. Itsesyytökset liittyvät taas lapsen maagiseen ajattelutapaan, jonka johdosta lapsi voi ajatella omien ajatustensa ja tunteuksiansa aiheuttaneen läheisen kuoleman. Sureva lapsi voi myös kärsiä fyysisistä vaivoista kuten suoliston toiminnan häiriöistä tai päänsärystä. (Dyregrov, 1996, 18–27.)

Muita harvinaisempia suruun liittyviä reaktioita ovat esimerkiksi regressiivinen käyttäytyminen sekä kavereiden välttely. Lapsella saattaa myös ilmetä persoonallisuuden muutoksia kuten pelokkuutta ja varautuneisuutta. Traagisen tai väkivaltaisen kuolemantapauksen yhteydessä on myös mahdollista, että lapsen usko tulevaisuuteen horjuu ja hänen ajattelutapansa muuttuu pessimistiseksi. Jotkut lapset saattavat kuitenkin osoittaa kypsymisen merkkejä kuten empatiakykyä, avuliaisuutta sekä huolehtivaisuutta kuolemantapauksen jälkeen. (Dyregrov, 1996, 29–31.)

3.3 Kuolemaan liittyvä kasvatus

Aikuiset tahtovat vaistomaisesti suojella lasta ikäviltä ja tuskallisilta tunteuksilta, mikä juontaa usein juurensa aikuisen omista vaikeuksista ymmärtää ja hyväksyä omaa kuolevaisuuttaan. Aikuisen tulisi kuitenkin antaa lapselle mahdollisuus kysymyksiin ja keskusteluun kuolemaan liittyvissä asioissa, jotta lapsi oppisi suhtautumaan kuolemaan ja voisi vahvistua kohtaamaan tulevia menetyksiä elämässään. Ymmärtääkseen itse kuoleman käsitteen on lapsen opittava kuolemasta ainakin nämä kolme asiaa: kuoleman universaalius, kuoleman lopullisuus sekä kuolleen kyvyttömyys tuntea enää esimerkiksi kipua. (Poijula, 2007, 98–101.)

Perusopetuksen opetussuunnitelmassa (2014) kuolema tulee esille alaluokkien ympäristöopin sekä uskonnon oppiaineissa. Ympäristöopin sisällöissä elämää ja kuolemaa käsitellään pitkälti biologisina sekä fysiologisina käsitteinä. Keskeisenä tavoitteena on oppia ymmärtämään ihmistä, elämää ja sen kehittymistä ja reunaehtoja maapallolla. Ympäristö-

opin yhtenä tarkoituksena on myös tukea oppilaan maailmankuvan kehittymistä sekä kasvua ihmisenä. Oppilaalle tulisi muodostua käsitys ihmisen kehosta ja elintoiminnoista (Opetushallitus, 2014, 137–139.) Ensimmäisellä ja toisella vuosiluokalla myös uskonnon opetuksessa pohditaan ihmisen syntymään ja kuolemaan liittyviä kysymyksiä sekä elämän kunnioittamista (Opetushallitus, 2014, 142). Uskonnonopetuksen on tarkoitus myös tutustuttaa oppilas uskonto- ja katsomusperinteisiin Suomessa sekä muualla maailmassa. Opetajan tulisi opetuksessaan kannustaa oppilaita ihmettelyyn ja kyselyyn. (Opetushallitus, 2014, 273.)

Biologisen ja katsomuksellisten näkökulmien lisäksi aikuisen olisi hyvä valmistautua myös kuolemaan sekä menetykseen liittyvien tunteiden ja surun käsittelyyn lapsen kanssa, sillä murheellisten tunteiden kestäminen on pienille lapsille usein vaikeaa (Poijula, 2007, 99). Lindhin (2010, 7) mukaan kuolemaa voidaan käsitellä koulussa myös kaunokirjallisuuden avulla. Vakava aihe voi tuntua hankalalta ottaa käsittelyyn, ja kuolemasta keskustelu voi herättää aikuisessakin ristiriitaisia tuntemuksia. Kuolema ja suru ovat kuitenkin jollain tavalla, jossain vaiheessa lapsen elämää läsnä, joten niistä olisi hyvä keskustella lapsen kanssa ymmärrettävästi ja avoimesti pohtien. Tarinat antavat virikkeitä lapsen mielikuvitukselle, herättävät tunteita sekä keskustelua samaistuttavien henkilöhahmojen kautta.

4 Lastenkirjallisuus kulttuurin tuotteena ja tuottajana

Seuraavaksi tarkastelen lastenkirjallisuutta keskittyen sen lajeista erityisesti satuihin ja kuvakirjoihin. Määrittelen tämän tutkielman kannalta olennaiset käsitteet sekä taustoitan teorioita, johon kirjallisuuskatsaukseni pohjaa. Lisäksi havainnoin myös suomalaisen lastenkirjallisuuden kehitystä kulttuurisena ilmiönä. Vaikka lasten- ja nuortenkirjallisuus onkin lähes ainoa kohderyhmänsä mukaan luokiteltu kirjallisuuden laji, se ei ole irrallaan muusta kaunokirjallisuudesta. Lasten- ja nuortenkirjallisuus kehittyy muun kirjallisuuden tavoin kulttuurin vaikutuksen ja taiteellisten suuntausten myötä. (Heikkilä-Halttunen, 2000, 39–41.)

4.1 Lastenkirjallisuuden määrittelyä

Kirjallisuudentutkija Jacqueline Rose väitti vuonna 1984, että lastenkirjallisuus on käytännössä mahdottomuus (Rättyä, 2003, 184). Lesnik-Obersteinin (1996, 17) mukaan lastenkirjallisuuden olemassaolo on riippuvainen suhteestaan oletettuun lukijakuntaansa eli lapsiin. Tällöin ongelmaksi muodostuvat vaihtelevat käsitykset siitä, millaista kirjallisuutta lapsille voidaan kirjoittaa. Määrittelyn kannalta ristiriitaisia ovat myös tilanteet, jolloin lapsi lukee alun perin aikuisille kirjoitettua kirjallisuutta, tai kun lapsille kirjoitettu kirja koskettaakin enemmän aikuista lukijaa. Heikkilä-Halttusen (2010, 26–27) mukaan nimestään huolimatta lastenkirjallisuus on aikuisille alisteinen kirjallisuuden muoto. Aikuiset päättävät, mistä on soveliasta kirjoittaa lapsille sekä mitkä aiheet ovat mahdollisesti lapsilta kiellettyjä. Lastenkirjallisuus on myös kulttuurisesti sekä historiallisesti muovautuvaa, ja sen aiheet ja näkökulmat vaihtelevat eri maiden välillä vallitsevan lapsikäsitteksen ja uskontojen myötä.

Rättyä (2003, 185) tekee artikkelissaan selvitystä nuortenromaanin tutkimuksesta 1960-luvulta 2000-luvulle ja kirjoittaa Barbara Wallin (1991) näkemyksestä, jonka mukaan lapsille kirjoitetusta fiktiosta voidaan erottaa kolme erilaista lähtökohtaa. Hänen mukaansa lastenkirja voidaan kohdistaa ainoastaan lapsille, mutta myös lapsille sekä aikuisille. Niin lapsen kuin aikuisenkin ollessa kohdeyleisönä voidaan vielä erotella lähtökohdat, joissa molemmat osapuolet huomioidaan tai joissa kertoja on välinpitämätön lapsiyleisölle.

Lasten- ja nuortenkirjallisuutta nimitetään usein yhteisesti nuorisokirjallisuudeksi, joka käsittää nimenomaan lapsia ja nuoria varten kirjoitetun kirjallisuuden. Tällainen määritelmä on kuitenkin jossain määrin häilyvä, sillä myös nuoret voivat lukea alun perin aikuisille

kirjoitettuja teoksia. Yleisen käsityksen mukaan 10. ikävuosi on rajana lastenkirjallisuudesta nuortenkirjallisuuteen siirtymiselle. Lasten- ja nuortenkirjallisuuteen kuuluvat kirjallisuuden pääalajien mukaan kertomakirjallisuus, lastenlyriikka ja näytelmät. Lasten- ja nuortenkirjat voidaan jakaa myös esitystavan mukaan satuihin, fantasia-, tieteis- sekä realistiseen kirjallisuuteen. Kasvattava ote on tyypillinen piirre etenkin lapsille kirjoitetussa kirjallisuudessa, mutta nykypäivänä tyyli ei ole yhtä ohjeistavaa tai käskymuotoista kuin vanhemmille lastenkirjoille on ollut tyypillistä. (Karasma & Suvilehto, 2014, 12–15.)

4.1.1 Satu

Suojalan (2001, 30) mukaan sadut ovat lastenkirjallisuuden perusta. Lastenkirjallisuuden historiassa sadut edustavatkin varhaisimpia lapsille kirjoitettuja tekstejä (Bottigheimer, 1996, 152). Ylönen (2000, 10–14) määrittelee sadun kertomukseksi, jossa tapahtuu yliluonnollisia asioita. Sadun maailmassa tapahtuvia ja yliluonnollisia asioita ei kuitenkaan pidetä tarinassa kummallisina. Satuja yhdistää niiden rakenne, joka on yleensä melko samankaltainen. Siihen kuuluvat olennaisesti alun ongelma, mahdolliset esteet sekä auttajat, kokemuksista oppiminen, ratkaisuun johtava kriisi, jonkinlainen muutos päähenkilön elämässä sekä onnellinen loppu, jossa hyvyys palkitaan ja paha saa palkkansa.

Monien tunnetuimpien satujen viehäytys ei ole hävinnyt aikojen saatossa, vaikka ne ovatkin peräisin satojen vuosien takaa keskiajan Euroopasta ja Itämaista. Myös vanhojen korkeakulttuurien vaikutus näkyy tässä vanhassa sanataiteen lajissa. (Apo, 2001, 12–13.) Vanhimpina satuina pidetään eläinsatuja sekä ihmesatuja, joissa maagiset taikaesineet tai olennot auttavat sankaria vaikeuksien tai ongelmien voittamisessa. Satukirjallisuus on hyvin moninaista, ja esimerkiksi fantasiakirjallisuutta ja satua on joskus vaikea erottaa toisistaan. Kansansadut ovat perinteisiä ja anonyymejä tekstejä, jotka ovat kulkeutuneet suullisena perintönä sukupolvilta toisille. Taidesatu määritellään taas sanataiteeksi, jossa kirjoittaja käyttää perinteisen ihmesadun kaavaa sitä kuitenkin muokaten. Saturomaanissa yhdistyvät sadun piirteet ollen kuitenkin tavallista satua pidempi teos. (Suojala, 2001, 31–32.)

4.1.2 Kuvakirja

Kuvakirjan määritelmä ei ole yksiselitteinen, mutta olennaisena osana tällaisessa teoksessa on kuitenkin kuvan ja sanan keskinäinen vuorovaikutus. (Heinimaa, 2001, 142–143.) Satukin voi olla kuvitettu, tai sellainen voidaan esittää kuvakirjan muodossa. Useat kuvakirjat

pyrkivät myös kertomaan todenmukaisesti arkipäiväisistä tapahtumista lapsen elämässä. Tällainen realistinen lastenkirja muovautuu yleensä aikansa mukana lapsen tarpeita varten ja voi kertoa myös ikävistä ja ajatuksia herättävistä asioista. Tällaiset kertomukset ovat yleensä runsaasti kuvitettuja ja pyrkivät tarjoamaan lapselle elämyksiä sekä herättämään keskustelua. (Karjalainen, 2001, 56–57.) Nikolajeva ja Scott (2006, 261) tekevät eron kuvitetun kirjan ja kuvakirjan välille. Heidän mukaansa kuvakirjan erikoisuus on sen taiteellisissa keinoissa yhdistää kuva ja sana siten, että se kykenee viehättämään ja haastamaan niin lasta kuin aikuistakin lukijaa, mikä avaa aivan erityisiä mahdollisuuksia yhteistoiminnalliselle lukuhetkelle.

Heikkilä-Halttusen (2010, 10–12) tutkimuksessa kuvakirja määritellään lapsille suunnatuksi teokseksi, jossa kuvalla ja tekstillä on yhtä suuri rooli, ja jossa kuva voi olla jopa tekstiä merkittävämmässä asemassa. Hän jakaa kuvakirjan kolmeen eri tyyppiin niiden kuvan ja tekstin välisen suhteen mukaan. Pienille lapsille tarkoitetuissa katselukirjoissa kuva on selkeästi tekstiä tärkeämmässä asemassa ja niiden tarkoitus on yleensä opettaa lapselle hänen arkeensa liittyviä asioita ja esineitä. Kuvatarinat sisältävät juonellisen kertomuksen, mutta kuva on edelleen tekstiä isommassa roolissa. Varsinaisissa kuvakirjoissa kuva ja teksti tukevat toisiaan ja usein myös tarvitsevat toisensa, jotta niitä voitaisiin tulkita ja ymmärtää. Perinteisen kertomuksen lisäksi kuvakirja voi olla runomuotoinen teos, lukemaan opetteleville lapsille suunnattu helppolukuinen kirja, tietokirja tai tietyn asian käsitteilyä varten tehty täsmäkirja.

4.2 Lastenkirjallisuus kulttuurihistoriallisena peilinä

Lasten- ja nuortenkirjallisuus on saanut alkunsa nykyaikaisen lapsikäsitteilyn synnyn myötä 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Euroopassa etenkin ylempien yhteiskuntaluokkien lapsiin alettiin vähitellen suhtautua uudella tavalla. Lasta ei enää pidetty pienenä aikuisena tai pelkkänä työvoimana, vaan lapsen tarpeita alettiin ymmärtää paremmin. Saksasta ja Ruotsista virtaava romantiikan aate vaikutti lapsikäsitteilyn muutokseen Suomessa. Vaikka lapsen viattomuutta ja spontaaniutta alettiin ihannoida, lastenkirjallisuudessa korostuivat vahvasti vallitsevat kasvatuseriaatteen. Lasta haluttiin edelleenkin valmistaa aikuisen maailman vaatimukseen, vaikka kirjoitustyyli muuttuikin suorista kehotuksista tunteisiin ja mielikuvitukseen vetoavaksi. Vaikka kasvatuseriaatteen olikin lastenkirjallisuudessa vallalla sen alkutaipaleella, lastenkirjallisuuteen panostaminen osoitti uutta ajattelutapaa. J. V.

Snellman korosti lasten kasvatuksessa moderniin tyyliin rakkautta sekä kärsivällisyyttä. (Ihonen, 2003, 12–13.)

Opettavainen luonne leimasi suomalaista lastenkirjallisuutta aina 1800-luvun puoleen väliin asti. 1900-luvulta lähtien lapsikeskeinen ajattelu sai kuitenkin jalansijaa ja sen ydinajatuksia olivat yksilöllisyyden kunnioittaminen sekä tasa-arvo. Lapsipsykologiassa vallitsevan uuden näkökulman mukaan lapsen ongelmat alettiin nähdä johtuviksi heidän ympäristöstään, ja lastenkirjallisuudella haluttiin siten tukea ja rohkaista lasta vastoinkäymisten voittamiseksi. Sodanjälkeinen, moderni lastenkirjallisuus muuttui entistäkin lapsilähtöisemmäksi. Lastenkirjallisuus sai uuden merkityksen hauskuuttajana sekä viihdyttäjänä, ja kriisiaikoina kirja saattoikin olla ainoa keino paeta hetkeksi todellisuutta. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 28–30.)

Suomessa lastenkulttuurin käsite löysi paikkansa yhteiskunnan murroksessa 1960–1970-lukujen vaihteessa. Jos aiemmin lapsen arvostelukykyyn ei lukemiston valinnassa luotettu, niin 60-luvulta lähtien lapsi nähtiin ajattelevana ja kykenevänä henkilönä, jonka oli hyvä oppia tunnistamaan sekä hyvää että huonoa kirjallisuutta. Hyvinvointiyhteiskunnan ja massakulttuurin kehityksen pyörteissä suomalainen maailmankuva laajeni, ja lastenkirjallisuudessa teemoiksi nousivat yhteisöllisyys, ystävyys, erilaisuuden hyväksyminen sekä köyhien maiden ongelmat. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 42–43.) Keskustelu erilaisten vähemmistöryhmien huomioimisesta sekä lasten asemasta ja oikeuksista lisääntyi 70-luvulla. Suvaitsevaisuuskasvatus näkyi myös lastenkirjallisuudessa, jonka tarkoituksena oli hälventää ennakkoluuloja esimerkiksi vammaisuutta kohtaan. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 60–61.)

Television, Internetin ja median myötä lapsen suhde ympäröivään todellisuuteen on muuttunut paljon 80-luvulta nykypäivään (Heikkilä-Halttunen, 2010, 75). 1980-luvulla kiinnostus lapsen psykologista kehitystä kohtaan kasvoi, ja lastenkirjallisuudessa haluttiin korostaa lapsen näkökulmaa, kokemusta ja tunteita. Kirjoissa esiintyivät lapsenkokoiset ongelmat lapsen arkielämässä, ja niiden kautta puhuttiin myös lasten vanhemmille. Ajalle tyypillisen valistushengen mukaan lastenkirjoissa oli usein aikuista varten saatetekstejä, joiden tarkoitus oli muokata kasvattajan asenteita. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 69–72.)

2000-luvun lastenkirjallisuus edustaa jälleen oman aikansa kipupisteitä, mutta myös entistä monikulttuurisempaa ja rajattomampaa yhteiskuntaa (Rastas, 2013, 7–8). Nykypäivänä uutta tietoa tulvii käsiimme jatkuvasti ja se on väistämättä myös lasten saatavilla. Heikkilä-Halttunen (2010, 77) toteaa Nicholas Tuckerin (2006) mukaan, että 2000-luvulla ei ole

enää olennaista keskustella siitä, millaista tietoa lapsille voi jakaa, vaan miten tämä tieto välitetään lapsille. Lapsikeskeisyys näkyy vahvasti tämän päivän kasvatustajatteluissa. Lapsi nähdään oppimiskykyisenä ja aktiivisesti ajattelevana yksilönä, jonka tarpeet on otettava huomioon, ja jonka toiveita aikuisen tulisi kuunnella ja ymmärtää. Nykykäsityksen mukaan kasvatuksen ei ole tarkoitus ainoastaan valmistaa lasta aikuisuuteen, vaan lapsen ainutlaatuisuudesta mielikuvitusta, luovuutta sekä kykyä leikkiin tulisi varjella ja pyrkiä säilyttämään. (Vilén et al., 2013, 11–12.)

Ajan ja kulttuurin vaikutukset sekä käsitykset heijastuvat väistämättä lastenkirjallisuuteen. Lastenkirja on aina kirjoittajansa näköinen kuvaus, jonka lukija, kuulija tai katselija tulkitsee oman ymmärryksensä mukaan. (Pesonen, 2013, 65–66.) Pesosen (2013, 79) mukaan kulttuurien kohtaaminen sekä monimuotoisuus nähdään 2000-luvun Suomessa luonnollisena osana lapsen arkea ja elämää, ja siten lastenkirjat opettavat lapselle niitä arvoja, elämäntähtämyksiä ja maailmankuvaa, joita nykypäivän kasvatustajatteluissa pidetään tärkeinä. Kirjan avulla lapsi pääsee myötäelämään henkilöiden kokemuksia ja ongelmia omassa mielikuvituksessaan ja oppii käyttäytymis- sekä ongelmaratkaisumalleja elämän eri tilanteisiin. Kasvattaja tekee myös jatkuvasti valintoja valitsemalla luettavaa lapselle. Tämä taas välittää lapselle kasvattajan maailmankuvaa ja arvostuksia. Myös lapsen aktiivinen osallistuminen kirjan valintaan on kasvatuksen kannalta pohtimisen arvoinen asia. (Karasma & Suvilehto, 2014, 299.)

5 Kuolema lastenkirjallisuudessa

Tässä luvussa käsittelen aiempaa tutkimusta kuolemaan liittyvästä lastenkirjallisuudesta. Tarkastelen aiemmista tutkimuksista heränneiden huomioiden perusteella erityisesti kuoleman esiintymistä ja sen selittämistä sekä surureaktioita ja surutyötä lastenkirjoissa. Lopuksi selvitän myös sadun mahdollisuuksia vaikeiden asioiden käsittelyssä. Tekemäni havainnot perustuvat 1990–2010-luvuilla tehtyihin teoksiin sekä tutkimukseen. Tarkoituksenani on siis kartoittaa nimenomaan jälkimodernin ajan tulkintoja kuolemaan liittyvästä lastenkirjallisuudesta.

5.1 Kuoleman esiintyminen ja selittäminen

Heikkilä-Halttunen (2010) on analysoinut tutkimuksessaan ongelmalähtöistä lasten kuvakirjallisuutta. Heikkilä-Halttusen tutkimuksessa käytettyä kuolemaa käsittelevää kirjallisuutta on jaoteltu siitä näkökulmasta, kuka teoksessa kuolee. Lasten kuvakirjoissa tyypillisin kuolinsyy on ikääntymisestä johtuva, niin sanottu luonnollinen kuolema. Tarinan tapahtumat voidaan myös sijoittaa kokonaan esimerkiksi ihmisten tavoin käyttäytyvien eläinten maailmaan, jolloin tarinan sadunomaisuus tehdään kuitenkin hyvin ilmeiseksi. Tällaisen fiktiivisen ja epärealistisen kertomuksen avulla lapsi voi harjoitella kuoleman kohtaamista ja surun käsittelyä ilman, että se koskettaa hänen omakohtaista elämäänsä liian syvästi. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 198.) Lastenkirjoissa kuolema sattuu usein myös lemmikkieläimen kohdalla, sillä läheisen ihmisen kuolema on vaikeampi kohdata ja hyväksyä kuin esimerkiksi lemmikin poismeno. Vanhemman kuolema taas on varsin vähän käsitelty aihe lasten kuvakirjallisuudessa eikä kirjan päähenkilön kuolemaa esiinny aineistossa ollenkaan. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 201–219.)

Myös Hämäläinen (2008) on pro gradu -työssään kartoittanut sitä, miten kuolemasta puhutaan 1990–2000 -lukujen suomalaisessa lasten kuvakirjallisuudessa. Hämäläisen (2008, 85–86) mukaan kuolemaa käsittelevissä kuvakirjoissa on yleensä selkeä rakenne, johon kuuluvat kuoleman kokemus ja kuoleman esittäminen, kuoleman selittäminen, suru ja surutyö sekä lohduttava osa elämän jatkumisesta. Lastenkirjoissa kuoleva henkilö on useimmiten isovanhempi tai lemmikkieläin, ja kuolinsyynä luonnollinen vanhuus. Lemmikkieläimen kohdalla kuolemaan voi johtaa myös tapaturma tai onnettomuus. Vain harvoin

kuoleva henkilö on päähenkilön vanhempi eikä silloinkaan äiti. Myöskään lapsen kuolemaa ei Hämäläisen tutkimusaineiston kuvakirjoissa esiinny.

Vaikka lapsuuden käsitettä ei juuri tunnettu ennen 1700-lukua, ja vasta 1900-luvulla lapsikuolemien määrä alkoi merkittävästi laskea, on lapsen kuolemasta kuitenkin kirjoitettu niin kauan kuin kirjallisuutta on ylipäättään ollut olemassa. Vanhoissa myyteissä ja kansansäduissa on tavallista, että lapsi esiintyy aikuisen näkökulmasta ikään kuin vallananastajana, ja näin ollen lapsi yritetään tuhota tai tappaa kaikin mahdollisin keinoin. Murhayrityksistä huolimatta lapsi kuitenkin selviää ja palaa aina lopulta takaisin voittajana. Tällaisten tarinoiden voidaan jollain tasolla ajatella heijastavan aikuisen omia pelkoja kuolemaa kohtaan. (Reynolds & Yates, 1998, 152–153.) Jälkimodernissa ajassa näkyy taas selvästi kuoleman käsitteen maallistuminen, mikä käytännössä tarkoittaa ajatusta ihmisen identiteetin, olemassaolon sekä merkityksellisyyden loppumisesta kuoleman myötä. Lasten kuvakirjoissa kuolemaa ei kuitenkaan haluta kuvata totaalisenä loppuna, vaan vallalla on käsitys elämän jatkumisesta ja kuoleman voittamisesta, joskus jopa kyseenalaisestikin selitettynä. (Reynolds & Yates, 1998, 172–175.)

Kielikuvat ovat kaunokirjallisuudessa varsin tyypillisiä, ja siten myös kuolemasta puhutaan usein metaforilla ja kiertoilmaisilla. Hämäläisen (2008) tutkimusaineistossa enemmistö kuoleman kuvauksista on kielikuvia, vaikka lapsen konkreettisen ajattelun vuoksi niiden käyttö voikin olla ongelmallista ja haitata lapsen ymmärrystä. Suurimmassa osassa tutkimuksen kirjoista on jätetty myös postmodernin ajan mukaisesti tilaa lukijoiden erilaisten kuolemankäsitteiden kehittymiselle antamalla täysin valmiita vastauksia ja selityksiä kuolemalle. (Hämäläinen, 2008, 87–88.) Myös Ylönen (2003, 131) on tutkinut kuoleman kohtaamista erilaisissa satukirjoissa sekä realistisissa teoksissa. Ylönen mukaan kuolema-sanaa vältellään usein lasten kanssa, mikä voi etenkin pienten lasten kohdalla johtaa väärinkäsityksiin. Kuolemasta tulisi Ylönen mukaan kirjoittaa rehellisesti eikä käyttää harhaanjohtavia metaforia.

Heikkilä-Halttunen (2010, 197) mainitsee tutkimuksessaan Söderbergin (1966–1992) mukaan kolme lähtökohtaa kuoleman kuvaamiselle lasten kuvakirjoissa. Nämä ovat kristillinen, fantasiaan pohjautuva sekä ateistinen kuolemankäsitteys. Hämäläisen (2008, 89–91) tutkimusaineistossa kuolemaa lähestytään niin hengellisestä kuin maallisesta näkökulmasta, ja useimmissa teoksissa molemmat ovat läsnä. Hengellistä näkökulmaa aineiston kuvakirjoissa edustaa ainoastaan evankelis-luterilaisen kirkko. Hämäläisen (2008, 91) mukaan

tutkimusaineiston kuvakirjoissa ei biologisesta näkökulmasta huolimatta kuitenkaan korosteta kuolleen elintoimintojen loppumista ja sitä, ettei kuollut tunne kipua, mikä olisi kuitenkin tärkeää tuoda ilmi katsomuksesta riippumatta.

5.2 Surureaktiot ja surutyö

Hämäläinen (2008, 91–92) tarkastelee tutkimuksessaan kuoleman lisäksi myös surun ilmenemistä käyttämässään aineistossa. Suomalaisissa lasten kuvakirjoissa esitetty surun kokeminen ja surutyö ovat hyvin linjassa lapsen surua koskevien käsitysten kanssa. Lasten kuvakirjallisuudessa esiintyvät surureaktiot ovat Hämäläisen mukaan yleensä välittömiä ja varsin tavallisia liittyen pitkälti kaipaukseen ja murheeseen. Näitä ovat esimerkiksi itku, raivo, alakuloisuus, epäusko sekä vastustus. Aineiston kirjoissa käsittelemättä jäävät kuitenkin menetyksestä johtuvat pitkäaikaiset seuraukset, jotka ilmenevät vasta pitemmän ajan kuluttua läheisen kuolemasta.

Heikkilä-Halttusen (2010, 235–237) tutkimissa kuolemaa käsittelevissä kuvakirjoissa lapsen surutyö jää usein aikuisen surun jalkoihin, mikä voi todellisuudessaakin olla varsin yleistä. Aikuiset eivät huomaa oman surunsa vuoksi lapsen avuntarvetta surun käsittelyssä. Jos vanhemmat eivät puhu lapselle ymmärrettävästi surustaan ja kerro kuolemaan liittyvistä yksityiskohdista, voi lapsi kokea turvattomuutta. Lapsen omat työkalut surun käsittelyssä voivat olla aikuista kehittymättömämmät, ja siten lapsi tarvitsee aikuisen huomiota ja apua murheellisten tunteiden helpottamiseksi. Heikkilä-Halttusen aineistossa esiintyi näkökulma lapsen surun puuskittaisuudesta ja nopeasti vaihtelevista tunnetiloista. Lapsen suru ei ole välttämättä yhtä kokonaisvaltaista kuin aikuisella, vaan lapsi voi kokea surun lomassa muitakin tunteita.

Kirjojen kuvat voivat olla apuna surutyössä ja lohduttaa surevaa lasta. Kuvat tukevat tarinan sadunomaisuutta muun muassa värien, perspektiivien sekä ei-luonnollisten ilmiöiden kautta johdatellen lasta mielikuvitusmaailmaan. Toisaalta kuvat voivat myös tuoda lapsen lähemmäs realistista todellisuutta ja auttaa tarinan ymmärtämisessä. (Ylönen, 2003, 134.) Hämäläisen (2008, 100) mukaan kuvakirjojen kuvat ovat jo itsessään valtavasti merkityksisiä ja symboleita sisältäviä taideteoksia. Kuvat tuovat teokseen usein lisää ulottuvuuksia ja parhaimmillaan tukevat sen tarkoitusta.

5.3 Sadun mahdollisuudet kipeiden aiheiden käsittelyssä

Heikkilä-Halttunen (2010, 73) kirjoittaa tutkimuksessaan *Minttu, Jason ja Peikonhäntä: lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista* 1990–2000-luvun lasten pahoinvoinnista, jonka mittarina toimii lapsen riittämätön perushoiva sekä kielteinen minäkuva. Tämän mukaan pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden lapsista jopa kolmannes voi pahoin. Ristiriitaiseksi tilanteen tekee taloudellisen vaurauden kasvu, perhesuunnittelu sekä isien lisääntynyt osallistuminen lastenhoitoon. Lapsen pahoinvointiin liittyvistä asioista keskustellaan nykyään aiempaa avoimemmin ja niistä myös uutisoidaan entistä herkemmin. Ilmiöiden lisääntyvään vaikutelmaan voikin mahdollisesti vaikuttaa lastensuojelun puuttuminen asioihin entistä tehokkaammin. Joka tapauksessa lapset altistuvat matkapuhelinten ja Internetin välityksellä entistä herkemmin esimerkiksi väkivallalle, seksuaaliselle häirinnälle sekä katastrofiuutisille. Myös vanhempien avioerosta johtuva murhe tai läheisen menetys koskettavat useita lapsia. Poijulan (2008, 39–40) mukaan yli puolet suomalaisista on kokenut vähintään yhden trauman täyttäessään 16 vuotta. Näitä voivat olla esimerkiksi väkivallan todistaminen tai uhriksi joutuminen, seksuaalinen trauma, vakavan sairauden diagnoosi tai onnettomuus.

Satu voi hoitaa lasta sekä terapeutisesti että ennaltaehkäisevästi lapsen kielellisiä valmiuksia ja tunnemaailmaa kehittäen (Mäki & Kinnunen, 2005, 26). Terapeuttinen satu koskettaa ja voi tuoda lohtua samalla sekä lapselle että vanhemmalle. Terapeuttisen sadun tehtävä on antaa toivoa ja lievittää surua. Satua voidaan käyttää myös lapsen tunne-elämän apuna empatiakyvyn kehittämisessä. (Ylönen, 2000, 62–63.) Vaikka sadut eivät varsinaisesti kuvaakaan todellisuutta, ne auttavat lasta ymmärtämään todellista elämää (Mäki & Arvola, 2009, 22). Tarinat, runot ja kertomukset kehittävät lapsen mielikuvitusta ja sitä kautta myös ajattelukykyä, luovuutta sekä kriittisyyttä (Karasma & Suvilehto, 2014, 298). Niin lapsi kuin aikuinenkin tarvitsee mielikuvitustaan luoviessaan elämän tarjoamissa haasteissa ja mahdollisuuksissa. Esimerkiksi toimivissa ihmissuhteissa on osattava asettua myös toisen ihmisen asemaan.

Segalin (1995, 22) mukaan hahmotamme todellisuutta fantasioidemme kautta. Mielikuvituksemme muokkaa havaintojamme ja määrittävät käsityksiämme ympäröivästä maailmasta. Fantasia ja todellisuus ovat siten toisistaan riippuvaisia. Fantasiamme ovat useimmiten tiedostamattomia, ja aikuisen näkökulmasta lapsen fantasiat voivat olla varsin epärealistisia. Kasvaessaan lapsen fantasiat kuitenkin muokkautuvat lähemmäs todellisuutta ja hän

oppii myös tiedostamaan niitä, jolloin ne tulevat kestettävimmiksi. (Carpela, 1988, 90–98.) Näin myös peloista kertominen auttaa niiden käsittelyssä. Satuja lukemalla aikuinen viestittää lapselle välittämistä ja hyväksyntää lapsen sisäisestä maailmasta. Kaikki lapset tarvitsevat pääsyn mielikuvituksen maailmaan, jossa mahdottomatkin toiveet voivat täytyä, mutta etenkin ahdistuneelle lapselle sadun onnellinen loppu on elintärkeä. Saduista lapsi saa toivoa ja samaistumisen kohteita. Sadun ja leikin maailmassa lapsi voi päästä käsittelemään hänen tiedostamattomia kipukohtiaan. (Kajamaan, 1999, 126–127.)

Ylönen tarkastelee sadun merkitystä lapsen tunne-elämään tutkimuksessaan *Taikahattu ja hopeakengät: sadun maailmaa*. Ylönen (1998, 13) kirjoittaa Oeschin (1991) näkemyksen mukaan kuvitteellisesta tekstistä, jonka kautta lukija luo mielikuvia ja tulkintoja, joita hän soveltaa oman elämänsä kokemusten pohjalta. Fiktiivisen kertomuksen tai sadun mahdollisuudet tunne-elämän kehittäjinä ovatkin juuri tarinan merkitysten löytämisessä ja yhdistämisessä oman elämän kontekstiin. Bettelheimin näkemyksessä (1998, 20) sadut edistävät lapsen sisäistä kasvua ja persoonallisuuden kehitystä. Satu rikastuttaa lapsen elämää kertoen lapselle hänestä itsestään siten, että lapsi omien tarpeidensa mukaan poimii sadusta merkityksiä ja käsittelee niitä niin kauan kuin hänelle on tarpeen. Kun lapsi tahtoo saman sadun luettavan hänelle yhä uudestaan, sillä on epäilemättä lapselle jokin tärkeä merkitys.

Kirjan ja kuvien tarkastelu yhdessä vanhemman kanssa pienestä vauvasta saakka auttaa lapsen kielellisiä valmiuksia, sillä keskustelun ja tarinoiden avulla lapsen sanavarasto laajenee, ja lapsen myönteinen asenne lukemista ja kirjoja kohtaan voi kehittyä. Aikuisen kanssa jaettu lukuhetki tukee myös lapsen tunne-elämää ja identiteettiä läheisyyden ja vuorovaikutteisuuden kautta. (Heinimaa, 2001, 161.) Näin ollen vanhemman läsnäolo on tärkeä osa lukuhetkeä. Kipeistä ja pelottavistakin aiheista on turvallista lukea yhdessä luotettavan aikuisen kanssa.

6 Pohdintaa

Tässä kirjallisuuskatsauksessa olen tarkastellut kuoleman käsittelyä lastenkirjallisuudessa. Mitä enemmän olen lastenkirjallisuudesta tehtyyn tutkimukseen perehtynyt, sitä vakuutuneempi olen sen arvosta ja merkityksestä lapsen kehitykselle. Tämän tutkielman myötä olen myös joutunut pohtimaan paljon omaa suhtautumistani kuolemaan sekä sitä, mistä omat käsitykseni juontavat juurensa. Tutkielman teko oli välillä raskasta aiheensa puolesta, sillä kuoleman pohtiminen ja lapsen surusta lukeminen nostivat aika ajoin pintaan monenlaisia tunteita. Kirjoitusprosessissa vaikeinta oli aiheen rajaaminen ja siinä pysyminen. Mitä enemmän aiheesta sai tietoa, sitä enemmän löytyi sivupolkuja, jonne olisi tehnyt mieli lähteä seikkailemaan.

Yhtenä lähtökohtana tälle tutkielmalle oli siis se, että pientenkin lasten kirjallisuudessa henkilöihahmoilla voi esiintyä vaikeita tunteita ja ongelmia, jotka eivät häviä taikasauvan heilautuksella. Helena Ruuskan (2001, 305) mukaan kuoleman kohtaaminen lasten- ja nuortenkirjoissa on ongelmallisempaa kuin saduissa. Saduissa pahat kun kuolevat surutta ja hyvät selviytyvät uskomattomalla tavalla voittaen kuoleman ja mahdollistaen sadun onnellisen lopun. Kuolemaa voidaan siis kuitenkin käsitellä lapsille tarkoitetussa kirjallisuudessa myös hyvin todentuntuisesti. Kuoleman esiintyminen lastenkirjoissa heijastaakin pitkälti ajan käsityksiä kuolemasta ja lapsuudesta sekä siitä, minkä ajatellaan olevan lapselle hyväksi (Lindh, 2010, 16). Hämäläisen (2008, 92) mukaan suomalainen lasten kuvakirjallisuus kulkee hyvin pitkälti linjassa nykykäsityksen kanssa lapsen surutyöstä sekä ymmärryksestä kuolemaan.

Nykypäivänä lastenkirjoissa ei enää nähdä maailmaa mullistavia voimia. 2000-luvun lastenkirjallisuuden suoranaisena pyrkimyksenä ei ole yhteiskunnan poliittisten ja sosiaalisten asenteiden peilaaminen, vaan pikemminkin tiedon välittäminen lapselle mahdollisimman monipuolisesti. Realistinen lastenkirja tarjoaa lapselle ratkaisuja hänen ongelmiinsa ja välittää lapselle turvallisuuden tunnetta siitä, ettei lapsi ole yksin ongelmiensa kanssa. Tässä mielessä onnistunut realistinen lastenkirja toimii sadun tavoin herättäen toivoa ja auttaen lasta huolten keskellä. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 278–281.) Ongelmallisilla ja kipeillä aiheilla on oma paikkansa 2000-luvun lastenkirjallisuudessa, eikä tabu-aiheita näyttäisi enää juuri olevan (Heikkilä-Halttunen, 2010, 18).

Sadun mahdollisuudet kuoleman käsittelyssä verrattuna realistisiin lastenkirjoihin ovat pääsyyssä mielikuvitusmaailmaan, pois lapsen arjesta. Kuolemantapauksen sattuessa ei välttämättä ole kuitenkaan edes tarpeen lukea lapselle siihen liittyvää kirjallisuutta, vaan lapsi voi haluta kuulla joitain aivan muuta. (Ylönen, 2003, 133–135.) Siinä missä realistinen kerrontatapa tukee lapsen käsitystä kuolemasta, fiktiivisellä sadulla voi olla enemmänkin hoitava ja terapeuttinen merkitys. Näin ollen sekä sadulla että realistisella lastenkirjalla voidaan nähdä omat tehtävänsä lastenkirjallisuudessa.

Moss (1992, 51) kirjoittaa kuvakirjan paradoksista, jonka mukaan kuvakirjan lempeän ja kodikkaan luonteen takaa löytyykin loppujen lopuksi eniten sosiaalisia ja eettisiä merkityssuhteita sisältävä kirjallisuudenlaji. Kuvakirjan vaikeus näyttäytyy myös siinä, että se yhdistää kaksi taiteenlajia, kuvan ja tekstin, yhdeksi kokonaisuudeksi, jonka kohdeyleisönä toimii sekä lapsi että aikuinen. Tämän näkökulman valossa voidaan ymmärtää kuolemaa käsittelevän kuvakirjan haasteellisuus myös kirjoittajan ja kuvittajan näkökulmasta. Lapsen tarpeiden, yhteiskunnan odotusten sekä taiteellisen vapauden huomioiminen tekee lastenkirjan tekemisestä varsin moniulotteista. Myös Huntin (1992, 123) mukaan lastenkirja täyttää parhaimmillaan niin lapsen, aikuisen kuin itse kirjailijankin tarpeet.

Onnellisen lopun vaatimus on ollut kiistelty aihe lastenkirjallisuudessa, etenkin mitä vanhemmille lapsille teos on tarkoitettu, sillä rehelliset ja todentuntuiset teokset antavat lapselle mahdollisuuden oikeasti eläytyä tällaisten henkilöiden asemaan todellisessa elämässä. (Heikkilä-Halttunen, 2010, 78–79.) Toisaalta satujen onnellinen loppu ja haasteiden voittaminen luovat lapselle toivoa sekä uskoa selviytymiseen (Mäki & Arvola, 2009, 22). Heikkilä-Halttunen (2010, 78) korostaa Natovin (2002) näkemyksen mukaan sitä, että rankeista aiheista kertova kirja ei saa koskaan jättää lasta epätoivoon. Hänen mukaansa lapsille suunnatun kirjallisuuden tulisi ollakin hienovaraista, rehellisyydestä kuitenkin tinkimättä. Kuolemaa käsittelevissä saduissa onnellinen loppu on tärkeä, jotta satu voi lohduttaa lasta. Surevalle lapselle ei kannata lukea satua, jonka loppu ei ole selkeästi onnellinen tai jossa päähenkilö kuolee. (Ylönen, 2003, 144.)

Bettelheimin (1998, 9–10) mukaan kasvatuksen tärkein ja haastavin tehtävä on auttaa lasta tuntemaan elämänsä merkitykselliseksi, jotta hän voisi kokea tyytyväisyyttä itseensä ja siihen, mitä tekee. Bettelheim kuitenkin korostaa, että jokainen yksilö voi tuntea elämän merkityksen ainoastaan sen hetkisen kypsyytensä mukaisena. Käsitys omasta pystyvyydestään sekä tulevaisuuden toivo ovat Bettelheimin mukaan olennaisessa roolissa elämän tar-

koituksen löytämisessä. Näin ollen omien pelkojen sekä vaikeuksien kohtaamista ja niistä selviytymistä helpottavat terve itsetunto ja ehjä minäkuva. Vanhempien ja kasvattajien huolenpito ja rakkaus ovat ensisijaisessa asemassa lapsen sisäisen maailman kehityksessä, sillä myönteiset tunteet vahvistavat ja kehittävät ymmärrystä.

Meillä kasvattajilla on luonnostaan tarve sekä halu säästää lasta kärsimykseltä, mutta emme voi koskaan täysin suojella lasta ikäviltä tai surullisilta kokemuksilta elämässä. Tosi-asiassa ei ole myöskään keinoa välttää kipeiden kokemusten vaikutusta lapsen elämään. Totuudessa pysyminen on ensiarvoisen tärkeää ihmisen psyykkisen kehityksen kannalta. Aikuisen tulee siis pystyä kannattelemaan lasta surun keskellä ja kohtaamaan lapsen tunteukset, jotta lapsikin kykenee vähitellen ajattelemaan ja kestämään psyykkistä kipua. (Kajamaa, 1999, 125.)

Kuolema ei ole lastenkirjallisuudessa mikään tabu, mutta silti sen esittämistavat ja selittäminen koetaan ehkä edelleen ongelmalliseksi. Aikuisen tulkinnat ja ymmärrys lastenkirjoista eivät välttämättä myöskään palvele lapsen ajatuksia ja tarpeita. Kuoleman selittäminen lapselle luonnollisena osana elämän kiertokulkua on ristiriidassa pitkäikäisyyden ihanointiin yhteiskunnassamme, jossa esimerkiksi lapsen kuolemaa tunnutaan pitävän ikään kuin ennenaikaisena onnettomuutena ja epäonnistumisena (Reynolds & Yates, 1998, 175).

Kandidaatintutkielmani oli prosessi, jossa kävin läpi monenlaisia ajatuksia ja tunteita liittyen omaan katsomukseeni sekä lapsen suruun ja traumoihin liittyen. Havaitsin myös omaan aiheeseeni liittyviä tai läheltä liippaavia ilmiöitä, joihin tulen varmasti syventymään vielä myöhemmin. Tämän katsauksen pohjalta olisi mielenkiintoista jatkaa tutkimusta nimenomaan lapsen näkökulmasta ja koota lasten ajatuksia kuolemaa käsittelevistä lastenkirjoista. Toki tässäkin tapauksessa lapsen kertoma olisi tutkijan tulkinnalle alisteinen, mutta esimerkiksi sadutuksen avulla lapsi pääsisi itse kertomaan kuolemastaan uudelleen, mikä voisi antaa viitteitä lapsen ymmärryksestä ja lukukokemuksesta. Tutkielman myötä kiinnostukseni heräsi myös kirjallisuusterapeuttisia keinoja kohtaan ja ennen kaikkea lastenkirjallisuuden ennaltaehkäisevään mahdollisuuteen vaikeiden asioiden kohtaamisessa.

Lähteet

- Apo, S. (2001). Klassinen satutraditio. Teoksessa Suojala, M. & Karjalainen, M. (toim.) *Avaa lastenkirja! Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön*, s. 12–29. Helsinki: Lasten keskus.
- Bettelheim, B. (1998). *Satujen lumous. Merkitys ja arvo*. Juva: WSOY.
- Bottigheimer, R. (1996). Fairy Tales and Folk Tales. Teoksessa Hunt, P. (toim.) *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, s. 152–165. London: Routledge.
- Carpelan, H. (1988). Fantasia ja realiteetti. Teoksessa Hägglund, V. & Rätty, V. (toim.) *Psykoanalyysin monta tasoa*, s. 87–98. Mänttä: Mäntän kirjapaino.
- Dyregrov, A. (1996). *Lapsen suru*. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto ry.
- Hakkarainen, P. (1999). Kuolema ja yhteiskunta. Teoksessa Kuparinen, E. (toim.) *Kun aika loppuu: kuolema historiassa*, s. 38–59. Turku: Turun yliopiston historian laitos.
- Heikkilä-Halttunen, P. (2010). *Minttu, Jason ja Peikonhäntä. Lasten kuvakirjoja kipeistä aiheista*. Helsinki: Avain.
- Heikkilä-Halttunen, P. (2000). *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940–1950-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkilä, K. & Jokivuori, P. (1994). *Kuoleman salaisuus*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Heinimaa, E. (2001). Kuvakirjat lapsen ja aikuisen maailmassa. Teoksessa Suojala, M. & Karjalainen, M. (toim.) *Avaa lastenkirja! Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön*, s. 142–163. Helsinki: Lasten keskus.
- Hunt, P. (1992). Winnie-the-Pooh and Domestic Fantasy. Teoksessa Butts, D. (toim.) *Stories and Society: Children's Literature in its Social Context*, s. 122–124. Basingstoke: Macmillan.
- Hämäläinen, V. (2008). *Kuolema suomalaisessa lasten kuvakirjallisuudessa*. Oulun yliopisto. Oulu: Pro gradu -työ
- Ihonen, M. (2003). Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. Teoksessa Huhtala, L., Grönn, K., Loivamaa, I. & Laukka, M. (toim.) *Pieni suuri maailma: suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*, s. 12–19. Helsinki: Tammi.

- Kajamaa, R. (1999). Sadut lapsen psyykkisen terveyden edistäjinä. Teoksessa Saarinen, E. (toim.) *Sairaan ja vammaisen lapsen hyvä elämä*, s.125–133. Helsinki: Edita.
- Karasma, K. & Suvilehto, P. (2014). *Ihmejuttuja ja tavattomia tarinoita: lasten- ja nuortenkirjallisuuden maailma*. Helsinki: Avain.
- Karjalainen, M. (2001). Realistinen lastenkirjan lapsikuva. Teoksessa Suojala, M. & Karjalainen, M. (toim.) *Avaa lastenkirja! Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön*, s. 56–84. Helsinki: Lasten keskus.
- Lesnik-Oberstein, K. (1996). Defining Children's Literature and Childhood. Teoksessa Hunt, P. (toim.) *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*, s. 17–31. London: Routledge.
- Lindgren, A. (1974). *Veljeni, leijonamieli*. Porvoo: WSOY.
- Lindh, A. (2010). Kuoleman tema lastenkirjallisuudessa. *Kasvatus* 41(1), 6–19.
- Moss, G. (1992). Metafiction, Illustration, and the Poetics of Children's Literature. Teoksessa Hunt, P. (toim.) *Literature for Children. Contemporary criticism*, s. 44–66. London: Routledge.
- Mäki, S. & Arvola, P. (2009). Satu hoitaa lapsen mieltä. Teoksessa Mäki, S. & Arvola, P. (toim.) *Satu kantaa lasta: opas lasten ja nuorten kirjallisuusterapiaan 1*, s. 22–44. Helsinki: Duodecim.
- Mäki, S. & Kinnunen, P. (2005). Lapsi ja nuori sadun peilissä. Teoksessa Mäki, S. & Linnainmaa, T. (toim.) *Hoitavat sanat: opas kirjallisuusterapiaan*, s. 26–52. Helsinki: Duodecim.
- Nikolajeva, M. & Scott, C. (2006). *How Picturebooks Work*. New York: Routledge.
- Pentikäinen, J. (1990). *Suomalaisen lähtö: kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pesonen, J. (2013). Xing, Sikuriina sekä Tatu ja Patu. Monimuotoinen monikulttuurisuus 2000-luvun lastenkirjoissa. Teoksessa Rastas A, (toim.) *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa monikulttuurisessa maailmassa*, s.62–82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pojjula, S. (2007). *Lapsi ja kriisi: selviytymisen tukeminen*. Helsinki: Kirjapaja.

- Rastas, A. (2013). Johdanto. Kirjoja kaikille lapsille. Teoksessa Rastas A, (toim.) *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa monikulttuurisessa maailmassa*, s.7–26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Reynolds, K. & Yates, P. (1998). Too Soon: Representations of Childhood Death in Literature for Children. Teoksessa Lesnik-Oberstein, K. (toim.) *Children in Culture*, s. 151–177. Basingstoke: Macmillan.
- Ruuska, H. (2001). Kuoleman varjossa. Teoksessa Korolainen T. (toim.) *Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas*, s.305–312. Helsinki: Tammi.
- Rättyä, K. (2003). Nuortenromaanin tutkimus 1960-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Heikkilä-Halttunen, P. & Rättyä, K. (toim.) *Nuori kirjan peilissä: nuortenromaanin 2000-luvun taitteessa*, s. 170–198. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Segal, J. (1995). *Phantasy in everyday life: a psychoanalytic approach to understanding ourselves*. London: Karnac Books.
- Suojala, M. Taidesatu elää ajattomana ja ajassa. Teoksessa Suojala, M. & Karjalainen, M. (toim.) *Avaa lastenkirja! Johdatus lastenkirjallisuuden lajeihin ja käyttöön*, s. 30–55. Helsinki: Lasten keskus.
- Vilén, M., Vihunen, R., Vartiainen, J., Sivén, T., Neuvonen, S. & Kurvinen, A. (2013). *Lapsuus: erityinen elämänvaihe*. Helsinki: Sanoma Pro.
- Ylönen, H. (2003). Kuljettiin siniseen puutarhaan – Satu ja todellisuus lastenkirjoissa. Teoksessa Erkkilä, J., Holmberg, T., Niemelä, S. & Ylönen, H. (toim.) *Surevan lapsen kanssa*, s. 125–163. Helsinki: SMS-tuotanto.
- Ylönen, H. (2000). *Loihditut linnut: satujen merkitys lapselle*. Helsinki: Tammi.
- Ylönen, H. (1998). *Taikahattu ja hopeakengät - sadun maailmaa: lapsi päiväkodissa sadun kuulijana, näkijänä ja kokijana*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Internetlähteet:

- Opetushallitus. (2015). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. <http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf> Luettu 19.3.2016.
- Salminen, A. (2011). *Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyypeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin*. <http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf> Luettu 16.4.2016